

ALİ EKBER ÇİÇEK'E AİT DEYİŞ TÜRÜNDE DÖRT ESERİN KÜLTÜREL, SÖZEL VE MÜZİKAL ANALİZİ*

Cultural, Verbal and Musical Analysis of Four Works in “Deyiş” Form
By Ali Ekber Çiçek

Sedat TAMAY**

Öz

Tasavvufi Halk Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı'nın özel bir kısmıdır. Türk Halk Edebiyatı'nın her kısmına ait edebi ürünler kendine mahsus özelliklere sahiptir. Bu türlerin anlam, söyleyiş ve seslendirme bakımından en vurgulu olmakla birlikte kültürel ritüeller yönünden en zengin olanı, Tasavvufi Halk Edebiyatı ürünlerinden deyişlerdir, denilebilir. Anadolu'da Tasavvufi Halk Edebiyatı'nın en özel örnekleri şüphesiz Alevi-Bektaşî geleneği çerçevesinde görülür.

Bu gelenek antropolojik bakımdan Şaman kültürüne kadar uzanmakla beraber Türkler'in Orta Asya ve Türki bölgelerden Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra müstakil bir kültür, edebiyat ve sanat meydana getirmiştir.

Bu çalışma; Anadolu Alevi-Bektaşî geleneğinin en önemli temsilcilerinden Ali Ekber Çiçek'in repertuara kazandırdığı dört adet deyişinin kültürel, sözel ve müzikal analizini yapmak amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışma; Alevi-Bektaşî geleneğine ait dört adet eserin detaylı inceleme ve değerlendirmesini yaparak bu kültürün belirgin yönlerini, eserlerde kullanılan söze dayalı (edebi) sanatların gücünü ve müzikle bütünleşmesini göstermesi bakımından önemlidir.

Çalışmada; söz konusu dört deyişin kültürel, edebî ve müzikal analizi yapılmış olmakla birlikte, makamların, geleneksel Alevi-Bektaşî kültür ve müziğine doğrudan etkisi olmayıp deyişlerin belli bir makamsal çerçevede üretilmeleri dolayısıyla makamsal değerlendirmeler genel itibarıyla ikinci planda tutulmuştur. Nitekim Anadolu Alevi-Bektaşî geleneğine ait ürünler için müzikal unsurların varlığı ve değeri; sözel (edebî) ve kültürel olguların özelliğine göre şekillenir.

Tasavvufi Halk Edebiyatı evreninden Ali Ekber Çiçek'in dört adet deyişinin örneklem olarak alındığı bu çalışmada; kaynak tarama, analiz gibi nitel yöntemler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvufi halk edebiyatı, Alevi-Bektaşî geleneği, Deyiş türü, Ali Ekber Çiçek, edebi sanatlar

Abstract

Sufistic Folk Literature is a special part of Turkish Folk Literature. The literary products belonging to every part of Turkish Folk Literature have their own characteristics. It can be said that although these types are the most emphasized in terms of speaking and vocalization, the richest in terms of cultural rituals are products called “deyiş” of Sufistic Folk Literature products. The most special examples of Sufistic Folk Literature in Anatolia are undoubtedly seen within the framework of the Alawi-Bektashi tradition.

In addition to extending from the anthropological perspective to the Shaman culture, this tradition has created a separate culture, literature and art after the Turks settled in Anatolia from Central Asia and Turkeic regions.

* Makalenin Geliş Tarihi: 20.02.2020, Kabul Tarihi: 27.02.2020. DOI: 10.34189/hbv.93.008

** Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Türk Müziği Temel Bilimler Bölümü. sedattamay@ardahan.edu.tr, ORCID ID: http://0000-0003-1797-5210

This study was prepared in order to make a cultural, verbal and musical analysis of four works in the form of “deyiş” by Ali Ekber Çiçek, one of the most important representatives of the Anatolian Alawi-Bektashi tradition.

This work is important in terms of showing the power of the literary arts used in the works, evident sides of this culture by making a detailed examination and evaluation of four works in Alawi-Bektashi tradition.

In the study, in addition to cultural, literary and musical analysis of these four “deyiş” have been carried out, maqam evaluations have been kept in the secondary degree as the maqams have no direct effect on traditional Alawi-Bektashi culture and music, and the “deyiş” are produced in a certain maqam frame. Indeed, the existence and value of musical elements for products belonging to the Alawi-Bektashi tradition of Anatolian is shaped according to the characteristics of verbal (literary) and cultural phenomena.

In this study where four words of Ali Ekber Çiçek from the Sufistic Folk Literature universe were taken as sample, they were used qualitative methods such as source scanning and analysis.

Keywords: Sufistic folk literature, Alawi-Bektashi tradition, “Deyiş” form, Ali Ekber Çiçek, literary arts

1. Giriş

“Türk Halk Edebiyatı” ifadesiyle Anadolu coğrafyasında meydana getirilmiş veya Türk kültürünün hâkim olduğu bölgelerin ürünü olmakla beraber Anadolu’ya ait olan Halk Edebiyatı içerisinde yeniden yapılanan edebi ürünler ifade edilmektedir. Böylece Anadolu kültürü; âşık edebiyatı, divan edebiyatı, tasavvufi edebiyat biçiminde türleri kendi içinde oluşturmuş ve bunların ayrı ayrı özelliklerini yapılandırmıştır.

Anadolu halk kültürüne ilişkin edebi ürünler, genel itibarıyla bir saz eşliğinde ve/veya ezgi ile seslendirilir. Bu icrâ veya söyleyiş biçimi; Anadolu halk edebiyatının tüm alanlarında bir gelenek hâlinde mevcuttur. Saz ve/veya ezgi eşliğinde seslendirme geleneğinin en belirgin anlamda görüldüğü türler, tasavvufi edebiyatın alt türlerinden biri olan “deyişler”de görülür.

Alevi-Bektaşî kültüründe kutsal bir yere sahip olan bağlama, deyiş ve semahların yaygın eşlik çalgısı olarak kabul görmektedir. Bağlama hem ezgi çalan hem de o ezgiye eşlik eden bir vurmali çalgı gibidir. Bu icra tavrı adeta semahların söz bölümündeki manayı ve kişi üzerindeki tesirini artırmak için özellikle seçilmiş gibidir (Sülünoğlu, 2018: IV). Nitekim tasavvufi edebiyatın ürünü olan “deyişler”; anlamsal içerikleri, icra ortamları, müzikal özellikleri ve güfte nitelikleri bakımından Türk Halk Edebiyatı’nın tüm alt türlerinin özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.

Bektaşî müziği ile Aşık müziği içerisinde düşünülebilecek olan Alevi zümrelerin müziği arasında güftelerde olduğu gibi bestelerde de geçişliliklerin olabileceği düşünülebilir. Bektaşî müziği, Mevlevî müziğine kıyasla Klasik makam formlarının uygulanmasında daha seçici olmuştur (Walter, 1992: 188). Zira “deyişler”; Anadolu’nun kadim geleneğini en değişmez şekilde yansıtan Alevi-Bektaşî kültür ve geleneğine aittir.

Alevi deyişleri; yaşama zevki, kötülüğe karşı direnme, iyiye, doğruya ve güzele yönelme gibi temalarla birleşince, bu edebiyatın en güzel örnekleri verilir. Şiir insanileşir, yaşayan dünyayı yansıtır ve bütün toplumu kucaklar (Özkırımlı, 1996: 193). Bu yüzden bütün Alevi nefes ve deyişlerinde kendiyi yüzleşmeyi öne çıkaran dizelerin varlığından bahsedilmiştir (Aras, 2017: 133).

Anadolu Alevilerinin kültür ve edebiyatı, binlerce yıllık geleneğiyle âdeta bir varlık olarak tekâmül etmiştir. Tüm yönleriyle özgün olan bu kültür, birtakım ritüellerin simgesel özellikleri ile âdeta tezyin edilmiş durumdadır.

Alevi inancı ile ilgili simgeler; toplumun maddi kültürü ve müzik, resim, oymacılık, dans, öykü anlatım ve edebiyat gibi sanatı alanlarıyla bütünleşmiştir. Alevilikte dua etme tarzı; şiir konusunda yetenekli olan bazı Alevi bireylerin isteklerini, inancın kendi duygu ve düşüncelerindeki etkileriyle harmanlayarak ve inancın büyüklüğünün de adını anarak şiir şeklinde ifade etmelerine imkân vermektedir. Zamanla, bu şiirsel ifadelerin saz eşliğinde tekrarlanması Alevi kültüründe hem kültürden beslenen hem de kültürü besleyen özgün bir şiir tarzının ve buna dayanan bir edebiyatın gelişmesini sağlamıştır. (Yazıcı, 2011: 88-133)

Bu edebi varlığa hizmet bağlamında XX. yüzyılın ikinci yarısı için Anadolu Alevi-Bektaşî kültür ve müziğinin en önemli temsilcilerinden biri kuşkusuz ki Ali Ekber Çiçek'tir.

2. Ali Ekber Çiçek'in Yaşamı ve Sanatına Dair

1935 yılında Erzincan'da doğan Ali Ekber Çiçek, babasını 1939 Erzincan depreminde yitirdi ve küçük yaşlarda rençperdik yapmaya başladı (<http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/ali-ekber-cicek> Erişim Tarihi: 10.08.2019). Çok küçük yaşlarından itibaren Potim İsmail Dede ve Emin Tabak Dede'den ilk bağlama dersleri aldı (kultur@cumhuriyet.com.tr, Erişim tarihi: 17.01.2020). Bu arada bağlama çalmayı öğrendi ve cem toplantılarında kulağı Alevi deyişleri ve ezgileriyle doldu. İlkokul öğreniminden sonra maddi olanaksızlıklar sonucu öğrenimini sürdüremedi; ancak ağır yaşam şartlarına karşın müzikten hiç kopmadı. Müzik aşkı ağır basınca İstanbul'a göç etti ve halk müziğinin önemli isimleriyle tanıştı. Askerden sonra TRT'nin açtığı sınavı kazanarak, Muzaffer Sarısözen döneminde TRT Ankara Radyosu'na ve Yurttan Sesler Korosu'na girdi (<http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/ali-ekber-cicek> Erişim Tarihi: 10.08.2019). 1954'de, TRT'de siyasi endişelerle deyişlerin okutulmadığı dönemde çocuk yaşta olduğu için izin verilmiş ve ilk defa İstanbul Radyosu'nda deyiş seslendirmiştir (<http://muziksoylesileri.net/halk-muzigi/boluculuk-endisesiyle-trtde-deyis-okutmazlardi-cocuktum-ilk-kez-ben-okudum/>, Erişim Tarihi: 04.02.2020). 35 yılı aşkın bir sürede 400'den fazla türküyü derleyerek geniş kitlelere ulaştırdı. Ali Ekber Çiçek 26 Nisan 2006 tarihinde İstanbul'da vefat etti (<http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/ali-ekber-cicek> Erişim Tarihi: 10.08.2019).

3. Ali Ekber Çiçek'e Ait Dört "Deyiş"ın Kültürel, Sözel ve Müzikal Analizi

Ali Ekber Çiçek'in derlediği ve/veya kaynaklık ettiği "el vurup yâreni incitme tabip", "çoktan beri yollarını gözlerim", "ey erenler akıl fikir eyleyin" ve "on dört bin yıl gezdim pervanelikte (haydar haydar)" adlı deyiş türündeki dört adet eserin kültürel, sözel ve müzikal analizi; şüphesiz edebi ve müzikal unsurların bir arada değerlendirilmesiyle mümkündür. Anadolu Alevi-Bektaşî kültürünün ürünü olan deyişlerde görülen belki en belirgin ve önemli sanat; din ve kültüre özgü ifadelerle kurulan çoğu zaman mazmun niteliğindeki gizli anlamlandırma yapısıyla sağlanır. Öte yandan edebi sanatlar bakımından oldukça zengin olan deyişlerin ezgisel yapılarının, söz unsuruna ilişkin özelliklerle örtüştüğü açıkça gözlemlenebilir. Bu örtüşme aynı zamanda deyişlerdeki anlamsal gücü destekleyen, pekiştiren niteliğe sahiptir.

Söz sanatları (edebi sanatlar), binlerce yıllık Türk Halk Edebiyatı vasıtasıyla Türk Halk Müziği eserlerinde çok çeşitli şekillerde emsalsiz bir incelikle kullanılmış ve buna ait müzikal eserlerin niteliğine tesir etmiştir. Nitekim Türk Halk Müziği'nin sözel kaynağı olan Halk Edebiyatı, söz sanatlarını türkû, mâni, ninni, ağıt, taşlama, koşma, destan, koçaklama, güzelleme ve deyiş, şathiye, devriye vb. gibi birtakım nazım biçimleriyle işlemektedir (Gençoğlu, 2019: 117).

Bu bilgiler ışığında Ali Ekber Çiçek'in derlediği ve/veya kaynaklık ettiği deyiş türündeki dört eser; kültürel, sözel ve müzikal yönden ele alınmıştır.

İncelenen ilk eser; Ali Ekber Çiçek tarafından derlenen, "El vurup yaremi incitme tabip!" dizesiyle başlayan Hüseyinî makamındaki deyiştir.

El vurup yâreni incitme tabip
Bilmem sıhhat bulmaz hicrâneler var
Dest vurup da yârem eylesin derman
Her can kabul etmez viraneler var

Deyişin ilk dörtlüğü "abcb" düzeniyle yazılmıştır. İlk dizedeki "el vurmak" ve üçüncü dizedeki "dest vurmak" ifadelerinde "doktorun eliyle şifa vermesi" anlamı verilmiş olup bu itibarla mecaz sanatı kullanılmıştır. Ayrıca aynı anlama gelen "el" ve "dest" sözcüklerinin aynı dörtlükte kullanılması, tekrar (yineleme) sanatını ve pekiştirme sağlandığını göstermektedir. Yine ikinci ve dördüncü dizede kullanılan yakın anlamlı "hicrâne" ve "virâne" sözcüklerinin kullanılması da gerek anlam gerekse uyak vasıtasıyla genel ifadenin güçlendirilmesi (pekiştirme) amacını taşımaktadır. Bunun gibi dörtlükte tekrarlanan "yârem" sözcüğü ile tekrar, üçüncü dizede "d" harfinin arka arkaya kullanılması ile aliterasyon sanatı oluşturulmuştur.

Vay dünya dünya fânisin dünya
Vay dünya dünya yalansın dünya
Can ile cananı alansın dünya
Yalansın dünya

Bağlantı bölümünü ifade eden dizeler, aynı sözcük ve ifadelerin tekrarlanmasından ibaret olup böylece gerek sözel olarak anlamın gerekse müzikal olarak ritmin bilhassa öne çıkarılması sağlanmıştır. Öyle ki bağlantı bölümünde “d, c, l” harfleri ile oluşturulan aliterasyon da bu amaçla yapılmıştır.

Bilhassa Alevi-Bektaşî deyişlerinde sözcükler gelişigüzel değil, deyişleri seslendirme sırasında yapılan semahların hipnotize eden ritminin ve kutsiyet ihtiva eden ifadelerin anlamının iyice algılanması üzere belli bir anlam ve uyak düzeni çerçevesinde titizlikle ve ustalıkla seçilmektedir.

Dert ehli olanlar dermana gelir
Elbette arayan dermanı bulur
Sadık der ki kimde ne var kim bilir
Geşt-ü gūzar ettim elde neler var

Deyişin bu dōrtlūğū “aaaa” düzeniyle yazılmıştır. Deyişlerde genellikle sonraki dōrtlükler, ilk dōrtlūğē nispeten uyak düzeni bakımından daha sıralıdır. İlk dōrtlük “abab, abcb” gibi olmakla beraber “sonraki dōrtlükler genellikle “aaaa, aaab” biçimindedir. Bunun nedeni; deyişin anlamına ilk dōrtlükte dikkat çekmek, sonraki dōrtlüklerde ise aynı anlamı işlemektir. Dolayısıyla deyişlerde görülen çeşitli söz sanatları ve bununla ilgili olarak şekillenen ezgisel uyumlulukların, anlamın güçlendirilmesi suretiyle daha kolay ve kalıcı algılanması amacıyla düzenlendiğini, deyişlerde görülen genel uyak düzeninden dahi anlamak mümkündür.

Şekil 1: “El Vurup Yāremi İncitme Tabip” dizesiyle başlayan türkūnün notası

EL DERT VU EH RUP LI YĀ O RE LAN MI LAR IN DER CİT MA ME NA TA GE BİP LİR

IN DER CİT MA ME NA TA GE BİP LİR (SAZ)

BİL EL MEM BET Sİ DE HAT A BUL RA MAZ YAN HİC DER RĀ MA NE NİN LER BU VAR LUR



DERT VU RUP DA YA REM EY LER SIN DER MAN
SA DIK DER KI KIN DE NE VAR SIN DER BI MAN LIR

HER CAN KA BUL ET MEZ VI RA NE LER VAR
GEŞ TU GU ZAR ET ET DIM EL DE NE LER VAR

VI RA DE NE LER VAR VI EL RA DE NE LER VAR

(SAZ-----) DERT VU RUP DA YA REM
SA DIK DER KI KIN DE

EY LER SIN DER MAN HER CAN TAH MÜL ET MEZ
NE VAR SIN DER BI MAN LIR GEŞ TU GU ZAR ET ET DIM

VI EL RA DE NE LER VAR VI EL RA DE NE LER VAR

VAY VAY DÜN YA DÜN YA VAY VAY DÜN YA

FÁ NÍ SIN DÜN YA VAY VAY DÜN YA DÜN YA

YA LAN SIN DÜN YA CA NÍ LE CÁ NA NI
YA LAN SIN DÜN YA

A DO LAN NER SIN DÜN YA YA LAN SIN DÜN YA

İncelenen ikinci eser; Ali Ekber Çiçek tarafından derlenen, “Çoktan Beri Yollarımı Gözlerim” dizisiyle başlayan, Hüseyinî makamındaki deyiştir.

Çoktan beri yollarımı gözlerim
Gönlümün ziyası dost safa geldin
Şu garip gönlümün bağı bostanı
Ayva ile turunç, nar safa geldin

Deyişin ilk dörtlüğü, “abcb” düzeniyle yazılmıştır. İlk dizedeki “yollarımı gözlerim” ifadesi ile mecaz sanatı, ikinci dizedeki “gözlümün ziyası” ifadesi ile mübalağa (abartma), üçüncü ve dördüncü dizelerde “gönlümün bağı bostanı” ifadesi ve meyvelere “safa geldin” demek suretiyle teşhis (kişileştirme) sanatı kullanılmıştır.

“Bağ, bostan” ile “ayva, turunç, nar” gibi birbiriyle ilgili sözcüklerin kullanılması, tenasüp (sanatı) sanatı oluşturmuştur.

Dizelerde “g, b, s” gibi sessiz harflerin art arda kullanılması ile aliterasyon, “a, i” gibi sesli harflerin kullanılması ile asonans sanatı yapılmıştır.

Yoksa karşımızda oturan mısın
Serimi sevdaya yetiren misin
Ağır yüklerimi götüren misin
Katar maya ile yar safa geldin

İkinci dörtlüğün uyak düzeni kendi içinde aaab biçimindedir. Dizelerin soru yapıları cümlelerden oluşturulması, istifham sanatını göstermektedir. “S, m” harflerinin tekrarlı kullanılması aliterasyon, “a, e” harflerinin tekrarlı kullanılması ise asonans sanatını ifade etmektedir.

Hindidir yârimin kaşları hindi
Bilmem melek miydi arştan mı indi
Bir su ver içeyim yüreğim yandı
Temmuz aylarında kar safa geldin

Üçüncü dörtlüğün uyak düzeni de yine kendi içinde aaab biçimindedir. İkinci dizedeki soru biçimi, yine istifham sanatı oluşturmaktadır. Üçüncü dizede “yüreğim yandı” ifadesi ile mecaz ve dördüncü dizede ise mecaz, teşhis ve tezat sanatı yapılmıştır. “M, n” harflerinin art arda kullanılması ile aliterasyon, “a, i” harflerinininki ile de asonans sanatı sağlanmıştır.

Tüm dörtlüklerde mecaz, istifham, aliterasyon ve asonans gibi söz sanatlarının sıklıkla kullanılması ile deyişin anlamsal yönü güçlendirilmiş ve algılanması yönünde iyice açığa çıkarılmıştır.

Sözlerin uyak düzeninin de deyişlerde olduğu gibi değişmeli olması da bu güçlendirme amacını taşımaktadır. Öte yandan deyişin ezgisinde ilk iki dizenin serbest olup son iki dizenin usulle okunması (değişmeli ölçü kullanılması) da anlamın pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Şekil 2: “Çoktan Beri Yollarını Gözlerim” dizesiyle başlayan türkünün notası

Serbest

ÇOK TAN BE Rİ YOL LA Rİ Nİ
YOK SA KAR SI YOL DA Rİ Nİ
HİN DI DIR YA Rİ DA O TU
LA

GÖZ LE RİM GÖN LÜ MÜN Zİ YA SI DOST SA FA GEL Dİ N
RAN MI RİM SE Rİ MİN SEV DA YA YE TI FA REN Mİ N
RI HİN SIN DI BİL MEM ME LEK MIY DI ARŞ DAN MI İN Dİ N

HE Y HE Y HE Y HE Y
HE Y HE Y SU GA Rİ P GÖ N LÜ MÜN
A GIR YÜ K LE Rİ MİN
BİR SU VE R İ CE YİM

BA Gİ BO S TA Nİ AY VA İ LE TU RUNC
TÜ TÜR RE N Mİ SIN KA TAR MA LE YA RİN
YÜ RE Gİ M YAN DI TEM MUZAY LA RİN DA

NAR SA FA GE L DİN AY VA İ LE TU RUNC
YAR SA FA GE L DİN KA TAR MA YA RİN
KAR SA FA GE L DİN TEM MUZAY LA RİN DA

NAR SA FA GEL Dİ N
YAR SA FA GEL Dİ N
KAR SA FA GEL Dİ N

İncelenen üçüncü eser; Ali Ekber Çiçek tarafından derlenen ve kaynaklık edilen, “Ey Erenler Akıl Fikir Eyleyin³” dizesiyle başlayan, Hüseyinî makamındaki deyiştir.

Ey erenler akıl fikir eyleyin
Dağlara da duman ne güzel uymuş
Yaradan Allah’a şükür eyleyin
Mümine de iman ne güzel uymuş

Deyişin ilk dördlüğünün uyak düzeni abab biçimindedir.

İlk dizede “ey” ifadesiyle nidâ sanatı yapılmıştır. Dördlükte genel olarak “d, m” harflerinin tekrarlı kullanılmasıyla aliterasyon, “e, a” harflerinin tekrarlanmasıyla asonans sanatının yapıldığı görülmektedir.

Ezelî gamımdır kara bağlamak
Ciğerimi aşk oduna dağlamak
Yakub'un da işi gücü ağlamak
Yusuf'a da Kenan ne güzel uymuş

İkinci dörtlüğün kendi içinde uyak düzeni “aaab” biçiminde olup diğer deyişlerde olduğu gibi ilk dörtlükten farklıdır.

İlk dizede “kara bağlamak” ve ikinci dizede “aşk oduna dağlamak” ifadeleri ile mecaz sanatı, üçüncü dizede Yakub'un ağlaması ifadesiyle Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'un kaybolma konusu hatırlatılarak telmih (hatırlatma) sanatı yapılmıştır. Aynı şekilde dördüncü dizede Yusuf'un Kenan'a yakışması ifadesi, Hz. Yusuf Peygamber'in Kenan halkına gönderildiğini ve oradaki hizmetlerini hatırlatmaktadır.

Dörtlükte “a” harfinin sıklıkla tekrarlandığı görülmektedir ki bu, asonans sanatının kullanıldığını ifade etmektedir.

Kul Hüseynim yeşil giyer eynine
Hiçbir hile getirmezdi göynüne
Kurdu, kuşu bendeylemiş kendine
Mülke de Süleyman ne güzel uymuş

Üçüncü dörtlüğün uyak düzeni kendi içinde “aaab” biçimindedir.

Dörtlük içerisinde “y, k” gibi sessiz harflerin tekrarlanması aliterasyon, “i, u, e” gibi sesli harflerin veya bunların bağlı olduğu hecelerin tekrarlanması asonans sanatı oluşturmuştur.

Dörtlükte bilhassa dikkat çeken kısım üçüncü ve dördüncü dizelerde görülmektedir. “Kurdu kuşu bendeylemiş” ifadesiyle Hz. Süleyman'ın hayvanları kendi hizmetine bağladığı yönündeki mucizesi hatırlatılmakta ve telmih sanatı yapılmaktadır. Aynı şekilde “mülk” sözcüğü, Hz. Süleyman'ın Allah (c.c.) tarafından büyük bir mülk ve saltanata kavuşturulduğu ve mülkün kimseye kalmayacağı kıssası hatırlatmaktadır.

Deyişin genel uyak düzeninde son dizedeki farklılık ezgi üzerinde de kurulmuştur. İlk üç dize aynı ezgiyle seslendirilirken son dize farklıdır. Nitekim anlamın güçlendirilmesini ve düzenini, deyişin semaha uygun ritimde icra edilmesini sağlamanın bir yolu da söz-ezgi uyumudur.

Şekil 3: “Ey Erenler Akıl Fikir Eyleyin” dizesiyle başlayan türkünün notası

E YE REN LER A KI L Fi Kİ
E ZE Lİ GA NİM Dİ R KA RA

REY LE YİN DAĞ LA RA DA DUMAN
BAĞ LA MAK Cİ ĞE Ri Mİ AŞKO

NE GÜ ZEL UY MUŞ YA RA DA *
DU NA DAĞ LA MAK YA KU BUN

NAL LA HA ŞÜ KÜ REY LE
DA İ Şİ GÜ CÜ AĞ LA

YİN MÜ Mİ NE DE İ MAN NE GÜ
MAK YU SU FA DA KE NAN NE GÜ

ZEL UY MUŞ NE GÜ ZEL UY MUŞ
ZEL UY MUŞ NE GÜ ZEL UY MUŞ

İncelenen dördüncü eser; Ali Ekber Çiçek tarafından derlenen ve kaynaklık edilen, “On dört bin yıl gezdim pervânelikte⁴” dizesiyle başlayan, Nikriz makamındaki deyiştir.

On dört bin yıl gezdim pervânelikte
Sıtkı ismin duydum divânelikte
İçtim şarabını mestânelikte
Kırkların ceminde dara düş oldum
Kırkların ceminde Haydar Haydar dara düş oldum

“Haydar Haydar” adıyla da anılan bu deyiş dörtlüklerden oluşmakta, ancak son dize, “Haydar Haydar” nidâsı eklenerek tekrarlanmaktadır. Diğer dörtlükler için de bu geçerlidir.

Deyişin ilk dörtlüğü “aaab” uyak düzenine sahiptir.

İlk dizeyi iki şekilde izah etmek mümkündür. Birincisi; sözlerin lügat manasını dikkate alarak veya gizli anlamını ifade eden mazmunlara bağlı olarak yapılan izahdır. Bu açıdan bakıldığında; on dört bin yıl hakikate ermeye çalışıldığı ve bu yolda divane olduğunda doğruluğa ve hakikate kavuşulduğu anlatılmaktadır.

İkinci olarak yapılacak izah ise; deyişin sözlerinin Dede Kargın aşiretine mensup Malatyalı bir ailenin çocuğu olarak Tarsus Yenice’de doğan ve ömrünün bir kısmını Harız’da (Gümüştepe / Merzifon) geçiren ve orada metfun bulunan Âşık Sıtkı (1865-1928)’ya ait olduğunu ve “Sıdkı” veya “Pervane” mahlasını kullandığını (Çiftlikçi, 2016: 12) göz önünde bulundurarak yapılabilir. Buna göre önce on dört bin yıl pervanelikte dolaşan Âşık Sıtkı Baba, tasavvufî önemi haiz olan divanelik mertebesine ulaştığında “Sıdkı” ismini duyduğunu ve o ismi kullandığını ifade etmiştir.

Üçüncü dizede ise insan-ı kâmil olma yolunda şarap içerek sarhoş olduğu belirtilmektedir. Ancak burada geçen şarap sözcüğüyle “ilâhî aşkın şarabı”, sarhoşluk ifadesiyle ise “ilâhî aşkın sarhoşluğu, bu aşkla olunan sersemlik” kastedilmektedir. Türk Halk Edebiyatı’nda ve bilhassa Tasavvufî Halk Edebiyatı’nın en vurgulu örnekleri olan deyişlerde bu gibi gizli anlam ihtiva eden sözcük ve ifadeler, yani mazmunlar sıkça kullanılmıştır.

Dörtlüğün son dizesinde “Kırklar” sözcüğü; içlerinde Hz. Ali’nin de bulunduğu kırk mübarek insanı, “dara düşmek” ifadesi ise “iki el göğüste, sağ ayak başparmağı, sol ayak üzerine konulmuş, saygı duruşunu (Özdemir, 2020)” ifade etmektedir.

Kırk sayısı ilk çağlardan bugüne kadar kutsallığı olan bir simgeyi oluşturmaktadır. (Gülmez, 2019: 25)

Sayı mistisizmi tıpkı Batınlık düşüncesi gibi Aleviliğe kadim zamanlardan miras kalmıştır ve birçok Batını inanç sisteminde olduğu gibi Alevilik inancında da önemli yer tutar. (Mustan Dönmez, 2015: 29)

Klasik Doğu şiirinde âşığı temsil eden pervane sözcüğü (Armutlu, 2010); aynı zamanda âşık olunan Hz. Muhammed’in kıymetini idrak etme anlamında bir arayışı da ifade eder. Nitekim deyişin ezgisine bakıldığında; bir arayışı vurgular gibi, çok büyük bir bölümünün sürekli kurulan farkı motiflerden oluştuğu ve ardından kısa bir bölümüne sözlerin eklendiği görülmektedir. Bu itibarla deyişlerde bulunan açık ve gizli anlamların öne çıkarılması, belli edebî sanatları kullanmak yanında ezginin de çeşitli biçimlerde kurulması suretiyle sağlanabilir.

Güruh-u Naciye özümü kattım
Adem sıfatından çok geldim gittim
Bülbül oldum Firdevs bağında öttüm
Biz zaman gül için zara düş oldum

Bir zaman gül için Haydar Haydar zara düş oldum

Deyişin bu drtlgnn uyak düzeni kendi içinde “aaaa” biçimindedir.

İlk dizede görülen “güruh-u naci”, kurtulmuş ya da kazanan fırka demektir (Mahdı, 2015: 10).

Aynı zamanda “dört kutsal kitaplarda kabul gören insanın başlangıcı” (https://www.uludivan.de/G.ue.ruh_u-Naci-toplulu%26%23287%3Bu.htm, Erişim Tarihi: 19.02.2020) anlamında da kullanılır.

Drtlgn ikinci dizesinde insanın çeşitli hlleri ifade edilmiřtir.

nc dizede ise bülbül szcgyle “aşık olan” ifade edilmekle beraber insanın, cennetin en üst mertebesi olan Firdevs’e dahi ulaşmasının mümkün olduğu anlatılmaktadır.

Dördüncü dizede; insanın bir gl için ağlayıp inlediği anlatılmaktadır ki gl mazmunu ile aşık olunan varlık, yani Hz. Muhammed (s.a.v.) kastedilmektedir.

şekil 4: “On Dört Bin Yıl Gezdim Pervanelikte” dizesiyle başlayan türkünün notası



On dört bin yıl gez din
 Süt kılı is mi n göz düm
 üç tım sa ra n bi ni
 kırkıla rin ce min de

ber va ne lik de kırk la rin ce min de
 şir va ne lik de
 mes va ne lik de
 da ra dü şöl düm

Hay dar Hay dar Hay dar Hay dar Hay dar Hay dar hay dar
 Hay dar da ra dü şöl düm

4. Sonuç

Türk Halk Edebiyatı'na özgü sözel ürünler genellikle bir müzik eşliğinde seslendirilmiştir. Türk Halk Edebiyatı'nın bir parçası olan Tasavvufi Halk Edebiyatı'na ait deyiş, şathiye, devriye gibi nazım biçimleri, türe özgü seslendirme biçimine ve saza bağlı olmakla birlikte bu türlerin sözleri ise birçok edebi sanatlarla anlamca vurgulu ve güçlü bir eser hâline getirilmiştir.

Anadolu'nun kadim kültürünü ifade eden Alevi-Bektaşî geleneği, Tasavvufi Halk Edebiyatı ile iç içedir. Bu itibarla bu edebiyata ve geleneğe ilişkin ürünlerde telmih, tenasüp, mecaz, tezat ve mübalağa gibi birçok edebi sanat görülür.

Nitekim XX. yüzyılda Türkiye'de Alevi-Bektaşî geleneğinin en büyük temsilcilerinden Ali Ekber Çiçek'in derlediği ve/veya kaynaklık ettiği eserlerde bu sanatlar sıklıkla görülmekle birlikte bu eserlere ait müzikal motiflerin edebi sanatlarla ilişkili olarak kurulduğu, deyişlerde bulunan mananın bu suretle daha ziyade güçlendirilerek ve pekiştirilerek seslendirilebildiği dikkat çekicidir.

Türk Edebiyatı'nın tüm alanlarında meydana getirilmiş olan edebi ürünlerin sözezi münasebetinin incelenmesi ve bu suretle yapılacak olan ilmi değerlendirmeler, bu kadim edebiyatı meydana getirenlerin yüksek bilgi ve beceriye sahip olduklarını ve bu edebiyatın belirgin bir düzene sahip olduğunu göstermesi bakımından faydalı olacaktır.

Sonnotlar

- 1 TRT THM Rep. No: 11 (Burada, türkünün notasının tamamına gerek duyulmadığından sözel kısımlarının notası alınmış, bazı aranağmeler çıkarılmıştır.)
- 2 TRT THM Rep No: 1502
- 3 TRT THM Rep No: 2189
- 4 TRT THM Rep No: 3193

Kaynaklar

- Aras, Bahtiyar Murat (2017), "Pazarcık Türkmen Alevileri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE, Nevşehir
- Armutlu, Sadık (2010), "Şem u Pervâne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul: TDV Yayınları, s. 495-497
- Çiftlikçi, Ramazan (2016), "Âşık Sıtkı Baba Dîvanı'nda Devriyeler", *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, Cilt 2, sy. 2, no: 2, 13-33
- Feldman, Walter (1992), "Musical Genres and Zikir of the Sunni Tarikats of Istanbul", in R. Lifchez (ed.), *The Dervish Lodge: Art, Architecture, and Sufism in Ottoman Turkey*, ABD: University of California Press, s. 187-202.

- Gençoğlu, M. S. Halim (2019), *Kültür ve Bestecilik Bakımından Türk Müsiki Edebiyatı*, 1. Baskı, Ankara: Akademisyen Yayınevi
- Gülmez, Gamze (2019), “Arapgir Semahlarının İnançsal ve Müzikal Analizi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya
- Mahdı, Sarmad Ali (2015), “Anadolu Türk Aleviliği Bağlamında Irak Türkleri’nde Alevilik”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara
- Mustan Dönmez, Banu (2015), *Alevi Müzik Uyanışı*, 1. Baskı, Ankara: Gece Kitaplığı
- Özdemir, Ahmet (2019), *Âşık Sıtkı Baba Devriyesi’nin Anlamı*, Erişim Tarihi: 19.02.2020, <http://www.istanbulgazetesi.com.tr/sik-sitki-baba-devriyesi-nin-anlami-1-makale,75240.html>,
- Özkırımlı, Atilla (1996), *Alevilik Bektasilik Toplumsal Bir Baskaldırının İdeolojisi*, İstanbul: Cem Yayınevi
- Sülünoğlu, Ümit (2018), “TRT Repertuarındaki Semah Notalarının Tavrı Yönünden Analizi ve Bağlama Düzenine Uyarlanması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi GSE, Ankara
- Yazıcı, Mehmet (2011), “Aleviliği Anlamanın İmkânı: Alevi Değişlerinin ve Gülbanglarının Kavalcık Köyü Örneğinde Sosyolojik Analizi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ
- TRT THM Rep. No: 11, 1502, 2189, 3193
- <http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/ali-ekber-cicek> Erişim Tarihi: 10.08.2019
- https://www.uludivan.de/G.ue.ruh_u-Naci-toplulu%26%23287%3Bu.htm, Erişim Tarihi: 19.02.2020

